

Povijest i razmatranje pojma antisemitizam

Marija Vulesica

Centar za istraživanje antisemitizma, Berlin

SAŽETAK: Autorica donosi pregled razvoja pojma antisemitizam, njegove uporabe u znanosti te pitanja i problema koji u povijesnim znanostima te u društvenoj uporabi proizlaze iz toga neologizma. Naposljetku predlaže četiri definicije kojima pokušava opisati bit antisemitizma. Rad završava pogledom na istraživanje antisemitizma u hrvatskoj znanosti. Članak se temelji na najnovijim njemačkim istraživanjima, koja su izabrana upravo zbog ekstenzivnoga istraživanja antisemitizma u toj zemlji, što se može objasniti kao posljedica iskustva nacionalsocijalizma i holokausta.

Ključne riječi: *antisemitizam, antijudaizam, rasizam, znanost*

Uvod

Gotovo nepregledna količina znanstvene literature bavi se pojavnim oblicima, fazama i definicijama antisemitizma. Pritom pojam antisemitizam u osnovi obuhvaća neprijateljstvo prema Židovima (Judenfeindschaft) te se često upotrebljava kao njegov sinonim. U povijesnim i društvenim znanostima općenito se razlikuju tri faze europskoga neprijateljstva prema Židovima: prvo, vrijeme prije nastanka antisemitskoga pokreta i prije stvaranja pojma 1879., zatim razdoblje nakon stvaranja pojma te, naposljetku, razdoblje nakon 1945., dakle nakon iskustva holokausta. Često se raspravljalo o tom u čemu se razlikuju ponajprije prve dvije faze i koja zajednička obilježja pokazuju. Što se promijenilo zbog toga što je jedan stari fenomen, odbojnost kršćana prema Židovima u Europi, dobio novi naziv? Je li neologizam bio jedina novost ili se iza novotvorenice krila i kvalitativna različitost? Je li u vremenu prije stvaranja pojma antisemitizam, do kojega je došlo u povijesnom razdoblju modernizma, riječ samo o kontinuitetu neprijateljstva prema Židovima ili je upravo u modernizmu i kroz novi termin došlo do loma u neprijateljstvu prema Židovima. U nastavku će biti predstavljeni neki od pokušaja da se objasne i definiraju pojam i fenomen antisemitizma u povijesti, te neka od temeljnih pitanja znanstvenoga istraživanja antisemitizma. Pritom je težište na njemačkom istraživanju antisemitizma s nekoliko vrijednih smjernica nenjemačkih znanstvenika. Znatan dio istraživanja

antisemitizma odnosi se, kao i do sada, na njemački primjer. Ponajprije zbog toga što se moderni antisemitizam ondje i razvio te zato što je bio jedan od preduvjeta za nacionalsocijalističku ideologiju koja je nastala u Njemačkoj i koja je naposljetku dovela do holokausta. U većini europskih zemalja, s izuzetkom Francuske, a uključujući i Hrvatsku, još postoje praznine u istraživanju antisemitizma. Stoga će se sljedeći prilog osvrnuti isključivo na nastanak antisemitizma u Njemačkoj i na rezultate njemačkih istraživanja.

Nastanak pojma

Oznaka semit ili semitski, kao i arijski, iz čega je poslije nastalo indogerman-ski, odnosno indoeuropski, dolazi iz lingvistike koja je potkraj 18. st. u Europi, među ostalim, nastojala istražiti različite jezične porodice (Volkov 2001: 542). Od 1870-ih godina semitski se sve češće upotrebljavao kao poluznanstveni sinonim za Židova (Nipperdey, Rürup 1972: 134). Pridjev antisemitski pojavio se već sredinom 19. stoljeća. Židovski znanstvenik Moritz Steinschneider kritizirao je 1860. francuskoga orientalista Ernesta Renana zbog njegovih »antisemitskih« predrasuda (Berger Waldenegg 2003: 23). Ne može se sa sigurnošću utvrditi, je li Steinschneider taj pridjev upotrijebio više usput ili svjesno, ali termin nije naišao na spomena vrijedan odjek. Tako je za sada poznata još samo jedna pridjevska uporaba pojma iz 1865. godine, kada je autor Gustav Weil u Rotteck – Welckerovu Državnom leksikonu u članku »semitski narodi« uspostavu židovskoga kraljevstva nazvao »antisemitskom« jer su, prema njegovu mišljenju, monarhije protivne židovsko-republikanskoj tradiciji. Weil je, dakle, oznaku antisemitski upotrijebio više u smislu nesemitski, netipičan za Židove (Berger Waldenegg 2003: 24). Prema dosadašnjim znanstvenim spoznajama nije poznata više ni jedna daljnja uporaba te konstelacije riječi do 1879. godine.

U *Allgemeine Zeitung des Judentums* pojavio se 2. rujna 1879. članak u kojem je prvi put upotrijebljen termin antisemitizam. Novine su, naime, izvjestile o planovima novinara Wilhelma Marra da utemelji antisemitski časopis (Volkov 2001: 542). Za razliku od široko rasprostranjenoga mišljenja, pojam prema tome nije skovao Marr jer je on sam, sve do kasnoga ljeta, kritizirajući Židove govorio uvijek o judaizmu (Berger Waldenegg 2003: 24). Izraelska povjesničarka Shulamit Volkov drži da je u potpunosti moguće da je termin već cirkulirao u Marrovu okruženju prije no što ga je on sam upotrijebio potkraj rujna 1879. te osnovao *Antisemitsku ligu* (Volkov 2001: 542). S člankom *Naši izgledi* Heinricha von Treitschkea, objavljenim u studenom 1879. u časopisu *Preußische Jahrbücher*, koji je izazvao Berlinski sukob o antisemitizmu¹, ušao je pojam antisemitizam u njemački, a poslije i u europski jezični i po-

¹ Berlinskim sukobom o antisemitizmu naziva se javna debata vođena između 1879. i 1881. o položaju Židova i značenju antisemitizma u Njemačkom Carstvu. (Usp. Krieger 2003)

litički krajolik. Tako se pojam već početkom 1880. pojavio u hrvatskom tisku. Prvi ga je upotrijebio *Obzor* 30. siječnja 1880. u vijesti o antisemitizmu u Ugarskoj. Pojam doduše nije bio eksplicitno objašnjen, ali se pojavilo više njegovih oblika i načina pisanja, npr. protusemitički, protusemitski ili antisemitički. Iz toga se može zaključiti da su u početku još postojale nejasnoće u recepciji termina. U sljedećih godinu i pol u hrvatskom su se novinstvu ipak uobičajili oblici antisemitski i antisemitizam. U *Rječniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* objavljenom 1881. još se, doduše, nije pojavio, kao ni u prvoj hrvatskoj enciklopediji iz 1887.

Pojam antisemitizam u znanosti

Pojam antisemitizam, a prema tome i oznaka antisemit, iako širom svijeta poznati, upotrebljavani te navodno jednoznačno ispunjeni, skrivaju mnoga pitanja i poteškoće, koja si povjesničari posvećeni temi neprijateljstva prema Židovima moraju postaviti. Gorući problem bila je »emocionalna nabijenost« teme i motivacija mnogih povjesničara nakon 1945. da s pomoću povijesnih istraživanja antisemitizma dođu do uzroka holokausta kako bi na taj način spriječili slične masovne zločine (Nonn 2008: 2). Ovo teleološko polazište sprečavalo je objektivnu i trijeznu analizu društvenih, kulturnih i političkih prilika u kojima su se nalazila europska društva potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. Prema njemačkom povjesničaru Reinhardu Rürupu, u istraživanju antisemitizma nije riječ samo o tome da se pronađu svjedočanstva antisemitskoga mišljenja (ona se, naime, mogu pronaći posvuda), već da se ona procjene u usporedbi s drugim stajalištima i načinima ponašanja. Tako bi se mogli izbjeći iskrivljeni prikazi prema kojima bi se antisemitizam u nekim zemljama činio pretjerano jakim (Rürup 2004: 134). Do još jednoga iskrivljenoga prikaza dovelo je izjednačivanje antisemitizma i rasizma, koje se u povijesnoj znanosti dugo zadržalo (Nonn 2008: 3). Ideja o više vrijednim i manje vrijednim rasama bila je jedan od temeljnih stupova nacionalso-cijalističke politike koja je u konačnici dovela do holokausta. Zbog toga je značenje rasizma za nastanak antisemitizma često bilo precijenjeno (Pulzer 2004: 39). Rasizam je bez sumnje bio važno obilježje novoga neprijateljstva prema Židovima, a rasistički su motivi značili kvalitativnu razliku u odnosu na stoljećima staro neprijateljstvo prema Židovima u Europi. Ali, vidjeti antisemitizam samo tamo gdje je bilo i rasizma, značilo je pogrešno shvatiti, a ponegdje čak i prikazati bezazlenim, kompleksan fenomen koji se od 1880-ih godina pod tim novim nazivom javljao posvuda u Europi. Radovi Josepha Arthura Gobineaua (*Ogled o nejednakosti ljudskih rasa*, 1853. i 1855), Eugena Dühringa (*Židovsko pitanje kao pitanje rase, običaja i kulture. S odgovorom iz svjetske povijesti*, 1881) ili Houstona Stewarta Chamberlaina (*Temelji 19. stoljeća*, 1898), temeljeni na nauku o rasi i socijalnom darvinizmu, naišli su na prijelazu stoljeća diljem Europe na veliko odobravanje, ponajprije u nacionalističko-pučkim krugovima, za razliku od prethodnih desetljeća kada su se autori rasističkih teza kretali više na

rubovima društva i znanosti (Pulzer 2004: 39). No, do prijelaza stoljeća moderni je antisemitizam već prošao više faza i oblika. Tako danas nema sumnje u antisemitizam kršćanskosocijalnoga pokreta u Austriji, koji se oslanjao na crkveni nauk i tvrdio da se bori za interese crkve, te se distancirao od rasizma. Rasna misao također nije imala nikakvu istaknutu ulogu u osnivanju antisemitskih stranaka i udruga u 1890-im godinama u njemačkom carstvu.

Pri istraživanju antisemitizma treba, dakle, izbjegavati teleološko polazište; neki znanstvenici poput Petera Pulzera i Christoha Nonna ipak smatraju očitim da je predmet istraživanja antisemitizam svoju relevantnost dobio iz iskustva holokausta, odnosno da ga je potaknula tek nacistička politika uništenja (Pulzer 2004: 48–49; Nonn 2008: 4). Time se može lako objasniti i to da su odlučujuća istraživanja i najvažnije spoznaje o povijesti i nastanku antisemitizma uslijedila nakon II. svjetskog rata, ponajprije u Njemačkoj. Tako su istraživanja antisemitizma u Njemačkoj do 1980-ih godina bila usmjerena ponajprije na antisemitsku idejnu povijest, a poslije na društvene grupe i organizacije. U 1980-ima pozornost se istraživača prebacila s društvenih elita na »niske« grupe i na svakodnevne odnose između Židova i nežidova (Nonn 2008: 5). Do druge zanimljive promjene došlo je također u 1980-ima, kada se, naime, u Njemačkoj i u drugim europskim zemljama priznalo da je povijest antisemitizma sastavni dio vlastite nacionalne povijesti (Nonn 2008: 5). U nekim istočnoeuropskim zemljama ta se spoznaja probila tek od 1990-ih, a u nekima još uvijek nije. Pritom je odlučujuća spoznaja da razvoj i širenje antisemitskih tendencija i strujanja unutar nekoga društva mnogo više govore o većinskom društvu nego o diskriminiranoj manjini, u ovom slučaju Židovima.

Što je antisemitizam?

Mnogi su se radovi bavili tim pitanjem te se čini kao da se na njega još uvijek ne može jednoznačno odgovoriti te da je, logično, još uvijek aktualno. Za engleskoga povjesničara Stevena Belleru antisemitizam je »visokoambivalentni i multivalentni« termin koji može izazvati veliku zbrku (Beller 2007: 1). Te se zbrke odražavaju, primjerice, u proturječnim definicijama ili u znanstvenoj i političkoj uporabi pojma bez vremenske i sadržajne konkretizacije. Osim toga, natuknica antisemitizam u vrijednosnom katalogu zapadnoga svijeta ima jednoznačno negativne konotacije i može se lako upotrijebiti za diskreditiranje političkih protivnika. Ne bez razloga, pojam antisemitizam katkada se opisuje i kao »opasna riječ«. Noviji radovi u »inflaciji« uporabe riječi vide zapreku objektivnom proučavanju fenomena koji se iza nje nalazi (Berger Waldenegg 2003: 12, 14–15).

Kako bi se učinio povijesno uhvatljivijim, ili kako bi se definirao, antisemitizam je dobivao različite dodatke poput kršćanski, nacionalni, rasistički ili ekonom-

ski. Ti atributi, koji su uvijek implicirali sadržajno i/ili vremensko ograničenje, još uvijek su sporni (Bergmann 2004: 6). Njemački povjesničar Johannes Heil primijetio je tako da se uporabom atributa sadržaji, motivi i nositelji doduše približavaju, ali da pritom nastala pojmovna neoština postaje temeljem interpretacije. Time bi opet bila onemogućena jasna definicija i određenje predmeta istraživanja (Heil 1997: 93). Heilov je daljnji prigovor da ako pojmovi trebaju pojašnjavajuće attribute, tada ionako imaju slabu izražajnu moć (Heil 1997: 104).

Unatoč često opravdanoj kritici, ni znanost, ni politika i društvo ne mogu se zamisliti bez pojma antisemitizam i njegova široko rasprostranjenoga razumijevanja kao neprijateljstva prema Židovima *per se* koje nadilazi vremenska razdoblja. Povijesna znanost trebala bi pak nastojati postaviti jasne granice pojma za epohu koju istražuje te pod pojmom antisemitizam ne bi nužno trebala razumijevati i srednjovjekovno zakonodavstvo ili pogrome. Važno je, dakle, da istraživači antisemitizma ne »barataju« pojmom bez njegove konkretizacije.

S pojavom termina antisemitizam, odnosno zbog nje, nastala je i kvalitativna promjena u europskom neprijateljstvu prema Židovima. O tome u čemu se sastojala ta promjena, to »novo«, »moderno« u antisemitizmu, u opreci prema »starom« neprijateljstvu prema Židovima, raspravljat će se u sljedećem odlomku.

Novo u antisemitizmu

Za razliku od tradicionalnih i starih predrasuda unutar kršćanskih većinskih društava, antisemitizam više nije bio usmjeren prema Židovima kao prema religijskoj zajednici koja je egzistirala na rubu društva u getima i kojoj se predbacivalo da je ubila Isusa i u srednjem vijeku izazvala kugu. Antisemitizam je u modernom, naprednom i prosvijećenom društvu, kako ga je doživljavala većina suvremenika, bio usmjeren protiv Židova koji su zauzeli mjesto u središtu društva i u njemu bili ravnopravni. Antisemiti su zahtijevali opoziv emancipacije, usmjerili su se ponajprije protiv Židova u novinstvu i u novčarstvu. Židovi su trebali biti otpušteni iz državnih i javnih službi. Antisemiti su optužili Židove za krah burzi i osiromašenje nižih srednjih slojeva (Volkov 2001: 542; Berding 1988: 85–94; Nipperdey, Rürup 1972: 142–143). Novo je u antisemitizmu, kako je to sažeo Werner Bergmann, bio njegov karakter društvenoga i kulturnoga pokreta. Antisemiti su se pozivali na narodnu volju, svoje su teorije izvodili »znanstveno« te su objavili da će oslobođenje od židovstva riješiti sve probleme (Bergmann 2004: 42). U antisemitskoj retorici Židovi su bili jedini uživatelji svih postignuća prosvjetiteljstva, liberalizma i modernizma. Istodobno ih se proglašavalo odgovornima za sve negativne izdanke modernizma, odnosno za one koje se doživljavalo negativnima ili prijetećima, poput kapitalizma, socijalizma, demokracije ili ateizma (Bergmann 2004: 42). Time je antisemitski pokret ujedno bio

i protoliberalan i protumoderan. Antisemitizam se razvio u svjetonazor kojemu su Židovi služili kao »simbol vremena« (Theodor Barth) (Bergmann 2004: 42). I Volkov je novo u antisemitizmu vidjela u tome da je upravo novi pojam omogućio da se mržnja prema Židovima promatra kao potpuno sazrela ideologija, slično liberalizmu ili komunizmu (Volkov 2001: 542). Pojam antisemitizam obuhvatio je, dakle, najprije u njemačkom društvu, novo strujanje koje se razvilo s onu stranu tradicionalnih vjerskih animoziteta i koje je ponudilo navodno objektivne argumente protiv Židova.

Kršćanski antijudaizam i antisemitizam

Bitno obilježje antisemitizma bila je, dakle, njegova nevjerska podloga. Unatoč tomu pitanje dopustivoga razlikovanja između kršćanskoga antijudaizma i antisemitizma postalo je u istraživanjima antisemitizma problem o kojem se mnogo raspravljalo. Kako bi se »tradicionalno«, stoljećima staro neprijateljstvo i odbojnost kršćana prema Židovima u Europi, semantički razdvojilo od pojma antisemitizam, uveden je pojam antijudaizam. Kao središnji argument za razlikovanje antijudaizma i antisemitizma Johannes Heil navodi da je s antisemitizmom neprijateljstvo prema Židovima postavljeno na nevjersku osnovu. Dok je antisemitizam zasnovan na rasnoj formulaciji te je opremljen svrhom, antijudaizam je oblikovala predodžba da je on doduše usmjeren protiv cijeloga židovstva, ali je u njemu ipak vidio veličinu povijesti spasenja koje je moguće odreći se krštenjem (Heil 1997: 99, 105–110). Premda se Heilova postavka o razlikovanju modernoga antisemitizma i tradicionalnoga antijudaizma u nekim točkama čini korisnom, snažno vezanje antisemitizma uz rasni moment ipak je problematično. Rasizam je sačinjavao samo jedan aspekt među mnogima unutar antisemitizma. Osim toga, prema istraživanjima njemačkoga povjesničara Christharda Hoffmanna, pokazalo se da strogo odvajanje antisemitizma i antijudaizma nije uvijek održivo. »Kršćanski antijudaizam« i za Hoffmanna je skupni pojam za vjerski utemeljeno neprijateljstvo prema Židovima. Iako izvor toga kršćanskoga antijudaizma leži u stoljećima staroj kršćanskoj tradiciji te iako je moderni antisemitizam nastao kao posljedica političkih, socijalnih i društvenih kriza, iako su dakle ta dva izražaja neprijateljstva prema Židovima imala različite uzroke i ciljeve, kršćanska tradicija mržnje prema Židovima ostala je unatoč tomu i jedan od uzroka za nastanak modernoga antisemitizma. U kulturnopovijesnim istraživanjima te istraživanjima povijesti mentaliteta, različito od političkopovijesnih i društvenopovijesnih modela, mogu se, prema Hoffmannu, utvrditi poveznice, odn. kontinuiteti između antijudaizma i antisemitizma. Tako je na razini predodžba i stereotipa postojao kontinuitet prema kojemu je negativna slika o Židovu bila oblikovana kroz kršćansko opažanje (Hoffmann 1994: 297–313).

Za istraživanje antisemitizma važno je, ovisno o spoznajnim interesima, razlučiti tradicionalne predrasude većinskih kršćanskih društava u Europi od pojave

postemancipacijskoga, stranačko-politički organiziranoga antisemitizma. Nedvojbeno je da su antisemiti, čak i kada su se izjašnjavali kao neprijatelji crkve, poput npr. Drumnota u Francuskoj ili Schönerera u Austriji, bili oblikovani kršćanskom mentalitetom. Još mnogo više nego za pojedince, to je točno za europska društva čiji su kultura, tradicija, mentalitet i doživljavanje Židova nepobitno oblikovani kršćanstvom. Za razumijevanje društava 19. stoljeća s gledišta povijesti mentaliteta, razdvajanje antijudaizma i antisemitizma gotovo je nemoguće, dok je za znanstveno razumijevanje takvo razlikovanje, naprotiv, nužno. U znanosti je ta rasprava sažeta kao teza o kontinuitetu.

Teza o kontinuitetu

S raspravom o razlikama i zajedničkim obilježjima antisemitizma i antijudaizma neraskidivo je dakle povezano i pitanje o kontinuitetu ili diskontinuitetu neprijateljstva prema Židovima. Neki povjesničari poput Yehude Bauera ili Jacoba Katza vidjeli su kontinuitet neprijateljstva prema Židovima kroz stoljeća. Neprijateljstvo prema Židovima promijenilo je u antisemitizmu samo oblik, ali ne i sadržaj (Bauer 1992: 77–91). »Od predrasude do uništenja« bio bi prema tome logičan slijed (Katz 1989). Hannah Arendt već je 1951. odbacila tezu o »vječnom antisemitizmu« te je smatrala da bi povjesničari, ako žele objasniti nastanak antisemitizma, više pozornosti trebali posvećivati društvenim promjenama, ponajprije promjenama u židovstvu (Arendt 1951: 37–39). Unatoč tomu, u znanosti su se zadržale ideje i postavke koje vide upravo taj kontinuitet od kršćanskih predrasuda do holokausta. Kao nova sastavnica neprijateljstva prema Židovima priznata je samo rasna teorija (Nonn 2008: 10–11). Gotovo svi povjesničari slažu se u tome da je rasistički moment zaista bio novost u neprijateljstvu prema Židovima te da je postao jedno od najvažnijih obilježja antisemitizma. Rasizam je dakle opovrgao tezu o kontinuitetu (Nonn 2008: 11). Da rasizam ipak nije bio jedino obilježje antisemitizma na kraju 19. stoljeća, jasno smo istaknuli na drugome mjestu. Rasna je teorija svakako činila novu argumentativnu podlogu za širenje neprijateljstva prema Židovima, diskontinuitet kojega je ponajprije bio izražen u borbi antisemita protiv emancipiranoga židovstva, protiv njegova položaja u društvu te ponajprije u tvrdnji da je ono odgovorno za ekonomske i političke patnje Nijemaca, a ubrzo zatim i Austrijanaca, Poljaka, Mađara, Hrvata, itd. Premda su kršćanstvom oblikovani mentalitet i kultura Europe te protužidovska »zaliha motiva« koja je iz njih proizašla (Bergmann 2004: 8) nesumnjivo imali ulogu pri izgradnji antisemitizma, ne može se govoriti o nekom nepromijenjenom, pravocrtnom kontinuitetu europskoga neprijateljstva prema Židovima. U istraživanjima antisemitizma formulirana je s tim u vezi teza o transformaciji. Prema njoj, u posljednjoj trećini 19. st. postala je vidljiva cezura između vjerski utemeljenoga antijudaizma i modernoga antisemitizma. Uzimajući u obzir političke, ekonomske i društvene uvjete antisemiti

su utjecali na transformaciju starih protužidovskih stavova u novo, pseudoznanstveno neprijateljstvo prema Židovima, moderni antisemitizam.

Što je (dakle) antisemitizam?

Naizgled jednostavno pitanje što je antisemitizam zaslužuje da se nanovo postavi. Usporedno s diskusijom o terminu antisemitizam i o problemima pri istraživanju antisemitizma, znanstvenici su pokušali definirati što je to činilo, i dijelom još uvijek određuje, antisemitske stavove. Na pitanje što je antisemitizam Steven Beller formulirao je više mogućih odgovora. Antisemitizam je prema njemu mržnja prema Židovima koja se protegnula kroz tisućljeća i preko kontinenta. Zatim, on je relativno moderan politički pokret i ideologija nastala u srednjoj Europi u kasnom 19. stoljeću, a čiji je vrhunac bio holokaust. Antisemitizam je, osim toga, iracionalna, psihološki patološka verzija etnocentričnoga i religiocentričnoga antijudaizma, koji je potekao iz sukoba kršćanstva sa svojim židovskim korijenima, a vrhunac dosegnuo u holokaustu. Naposljetku, pita Beller, nije li antisemitizam kombinacija svih triju mogućih odgovora (Beller 2007: 1). U svojem se odgovoru Beller uhvatio u koštac s problemima istraživanja antisemitizma o kojima smo raspravljali, ali je ponudio i mogućnost da pri odgovoru na to pitanje komplicirano grananje različitih modela objašnjenja više ne bi bilo korisno, već da bi odgovor dalo tek njihovo sažimanje.

U velikoj mjeri prihvaćeno objašnjenje antisemitizma dala je američka sociologinja Helen Fein. Antisemitizam bi prema njoj bio raširena latentna struktura neprijateljskoga stava prema Židovima kao kolektivu koja se u pojedincima izražava kao nazor, u kulturi kao mitologiziranje, ideologija, narodna osobitost i simbolika, a u djelovanju kao društvena ili zakonska diskriminacija, politička mobilizacija protiv Židova te kolektivno ili državno nasilje koje opet za cilj ima udaljavanje, potiskivanje ili uništavanje Židova kao Židova (Fein 1987: 67). U svojoj definiciji Fein ne razlikuje predmoderne i moderne pojavne oblike i strukture neprijateljstva prema Židovima. Obuhvaćajući sva vremenska razdoblja utvrdila je da je antisemitizam svaki neprijateljski stav prema Židovima koje se može izraziti na trima društvenim razinama, naime kroz pojedinca, u kulturi i u politici. Jednako jasno izrazio se i njemački povjesničar Wolfgang Benz, prema kojemu bi antisemitizam bio i proizvoljnost osjećaja odbojnosti koji Židovima pridaje osobine i namjere koje s realnom židovskom egzistencijom nemaju veze. Antisemitizam, nastavlja Benz, ne počinje tek s javnim omalovažavanjem i progonima, već je antisemitizam svaki oblik neprijateljstva prema Židovima koji počinje u svakodnevnom životu vicevima, isključivanjem i glasiinama. Antisemitizam je, osim toga, političko praznovjerje koje se uvijek iznova može instrumentalizirati (Benz 2004: 234–235). Premda se Benzova definicija odnosila ponajprije na pitanje što je to antisemitizam nakon 1945., može se primijeniti i na zalazeće 19. stoljeće, odnosno na prijelaz stoljeća. I tada se Židovima pripisivalo da vla-

daju financijskim tržištima, kupuju vlade te da provode »židovsku svjetsku zavjeru«. Te su optužbe sačinjavale i temeljne prigovore antisemita. Shulamit Volkov također je formulirala zanimljivo i od struke priznato objašnjenje antisemitizma. Prema njoj, antisemitizam se potkraj 19. stoljeća razvio u »kulturni kod«. Iza toga koda krili su se strah i gubitak korijena građana, antiliberalni i antikapitalistički zahtjevi politike i društva. Antisemitizam je postao parola kojom su se izražavale društvene, političke i moralne norme. Suvremenici su, kaže Volkov, u antisemitizmu prepoznali simbol i poruku (Volkov 2000: 23–26). Prema autoričinoj interpretaciji, pojam antisemitizam ujedinio je osjećaje ljudi oblikovane strahom te je tako postao kulturni kod koji je nesvjesno i prikriven prodro u društvo.

Sažeto, dakle, možemo reći da se antisemitizam uvijek odnosi na neprijateljske stavove i aktivnosti pojedinaca i društava prema Židovima. Pojam je od svojega nastanka uvijek iznova bio izložen kritici. Znanost ga je pokušala dopuniti, a često i zamijeniti drugim pojmovima poput »mržnja prema Židovima« (Judenhass), »suprotstavljanje Židovima« (Judengegnerschaft). Vjerojatno bi ga bilo nemoguće ukloniti iz znanosti ili iz društvene i političke uporabe i zbog toga će stalno novi pokušaji znanstvenoga razmatranja termina i njegova objašnjenja biti iznova aktualni.

Izgledi za istraživanje antisemitizma u hrvatskoj znanosti

U hrvatskoj je znanosti do sada nastalo samo nekoliko radova koji se bave antisemitskim pojavama u hrvatskoj povijesti (Pavličević 1990; Goldstein 1996; 2001; 2004; Klasić 2001; Dobrovšak 2005). Jedan od razloga za zapostavljanje toga predmeta istraživanja možda je bila pretpostavka da antisemitizam treba izjednačiti s rasizmom pa da ga je zato hrvatska znanost a priori ignorirala i odbacila kao isključivi problem »drugih« europskih država. U stvari su, a to je pokazala njemačka znanost, pri istraživanju antisemitizma svakodnevni odnosi Židova i kršćana, uloga crkve te kulturne i društvene prakse jednoga društva važniji od rasističkih autora i njihove recepcije. Povijest hrvatsko-židovskoga zajedničkoga života sadrži brojne dodirne točke koje su zaslužile da ih se u istraživanju antisemitizma uzme u obzir. Gore navedeni autori samo su početak, a daljnja specifično hrvatska istraživanja trebaju tek uslijediti.

S njemačkoga prevela Svjetlana Lončarić

LITERATURA

Arendt, Hannah: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. Piper Verlag, München 2006 (prvo izdanje 1951).

Bauer, Yahuda: *Vom christlichen Judenhass zum modernen Antisemitismus – Ein Erklärungsversuch*. U: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 1. Campus Verlag, Berlin 1992, str. 77–90.

- Beller, Steven:** *Antisemitism. A very short introduction.* Oxford University Press, New York 2007.
- Benz, Wolfgang:** *Was ist Antisemitismus.* Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2004.
- Berding, Helmut:** *Moderner Antisemitismus in Deutschland.* Klett Verlag, Frankfurt 1988.
- Berger Waldenegg, Georg Christoph:** *Antisemitismus: Eine »gefährliche Vokabel«. Diagnose eines Wortes.* Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar 2003.
- Bergmann, Werner:** *Geschichte des Antisemitismus.* Verlag C.H. Beck, München 2004.
- Dobrovšak, Ljiljana:** Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.–1904. *Časopis za suvremenu povijest* 37(2005) 3, str. 635–652.
- Fein, Helen:** Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions. U: *The persisting question.* De Gruyter Verlag, Berlin, New York 1987, str. 67-85.
- Goldstein, Ivo:** Antisemitizam u Hrvatskoj. U: Ivo Goldstein (ur.), *Zna li se 1941.–1945. Antisemitizam, holokaust, antifašizam.* Židovska općina Zagreb, Zagreb 1996, str. 12-52.
- Goldstein, Ivo:** *Holokaust u Zagrebu.* Novi Liber, Zagreb 2001.
- Goldstein, Ivo:** *Židovi u Zagrebu 1918.–1941.* Novi Liber, Zagreb 2004.
- Heil, Johannes:** »Antijudaismus« und »Antisemitismus«: Begriffe als Bedeutungsträger. U: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 6, Campus Verlag, Berlin 1997, str. 92-114.
- Hoffmann, Christhard:** Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Forschung. U: Leonore Siegele-Wenschkewitz (ur.), *Christlicher Antijudaismus und Antisemitismus. Theologische und kirchliche Programme Deutscher Christen.* Verlag Haag und Herchen, Frankfurt am Main 1994, str. 293-317.
- Katz, Jakob:** *Von Vorurteil bis zur Vernichtung: Der Antisemitismus 1700–1933.* Verlag C.H. Beck, München 1989.
- Klasić, Hrvoje:** Antisemitizam u Sisku na prijelazu stoljeća (1897.–1903.). Prilog proučavanju židovstva u gradu Sisku. U: *Godišnjak Gradski muzej Sisak II,* Sisak 2001, str. 175-197.
- Krieger, Karsten (ur.):** *Der »Berliner Antisemitismustreit« 1879-1881* (kommentierte Quellenedition). Saur, München 2003.
- Nipperdey, Thomas, Rürup, Reinhard:** Antisemitismus. U: Otto Brunner, Werber Conze, Reinhart Koselleck (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe*, sv. I, Verlag Klett-Cotta, Stuttgart 1972, str. 129-153.
- Nonn, Christoph:** *Antisemitismus.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2008.
- Pavličević, Dragutin:** Pojave antisemitizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1883. *Bilten Židovske općine Zagreb* (1990) 15, str. 3.
- Pulzer, Peter:** *Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867–1914.* Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2004.
- Rürup, Reinhard:** Der moderne Antisemitismus und die Entwicklung der historischen Antisemitismusforschung. U: Werner Bergmann, Mona Körte (ur.), *Antisemitismusforschung in den Wissenschaften,* Metropolis Verlag, Berlin 2004, str. 117-135.
- Volkov, Shulamit:** Anti-Semitism. U: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, sv. I, Elsevier, Amsterdam, Paris, New York 2001, str. 542-549.
- Volkov, Shulamit:** *Antisemitismus als kultureller Code.* Verlag C.H. Beck, München 2000 (prvo izdanje 1990).
- Zoch, Ivan, Mencin, Josip (ur.):** Prva hrvatska enciklopedija, sv. I. Osiek 1887.
- Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1881.

GESCHICHTE UND DISKUSSION DES BEGRIFFS ANTISEMITISMUS

Marija Vulesica

Zentrum für Antisemitismusforschung, Berlin

ZUSAMMENFASSUNG: Die Autorin liefert einen Überblick über die Entstehungsgeschichte des Begriffs Antisemitismus, seine Verwendung in den Wissenschaften und über die Fragen und Probleme, die sich aus diesem Neologismus für die Geschichtsforschung aber auch für den gesellschaftlichen Gebrauch ergeben. Schließlich stellt sie vier Definitionen vor, die das Wesen des Antisemitismus beschreiben wollen. Der Artikel endet mit einem Ausblick auf die kroatische Forschung. Die Autorin stützt ihren Artikel auf neuen Ergebnissen innerhalb der deutschen Antisemitismusforschung auf. Das deutsche Beispiel wurde nicht zuletzt deswegen gewählt, weil die Forschung hierzulande am intensivsten betrieben wurde, was wiederum mit der Erfahrung des Nationalsozialismus und des Holocaust zusammenhängt.

Schlüsselwörter: *Antisemitismus, Antijudaismus, Rassismus, Forschung*